

Ali Bey Hüseyinzade'nin Türkçülük İdeaları

Sevda Süleymanova*

Çağdaş Türkoloji bilimi çok gelişmiş, Türk dünyasının seçkin Türkologlarının bilimsel ve sanatsal mirası incelenmiş, Türkçülüğe adanmış yüzlerce bilimsel eser yazılmıştır. Türkçülük ideolojisi henüz XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın evvellerinde oluşmaya başlamış, Osmanlı ve Rusya imparatorluklarının Türk aydınları arasında yaygın hale gelmişti. Birçok araştırmacı Türkçülüğün ilk kez tam olarak Rusya'da yaşayan Türk-Tatar halkları arasında meydana geldiği fikrini ileri sürmüşlerdir. A. Arşaruni ve H. Habiduli'nin “Rusya'da Panislamizm ve Pantürkizm'in öçerkləri (makaleler toplusu)” eserinde gösteriyorlardı ki, Pantürkizm XIX. yüzyılın 80'li yıllarında “*Tercüman*”la bir yerde meydana gelerek Kırım, Volga boyu ve Azerbaycan Tatarları arasında kendi gelişimini bulmuş, sonradan ise Orta Asya ve diğer Türk kavimlerine yayılmıştı¹. Onlara göre, Pantürkizm ideolojisinin mahiyeti Rusya'da meskûnlanmış Türk boylarının genel edebî dil ve kültürel birliğini sağlaması, sonra ise millî intibahları mücadele etmek için siyasi teşkilatlar kurmaktan ibaretti. Bu yolda ise iki başlıca engel: Bir taraftan sivil Rus dahil Türk-tatar milletlerine acımasız zulüm eden Çar mutlakıyeti, diğer taraftan ise dinî taassup ve cehaletle onların gelişimi yolunda sedde dönüşen Müslüman gerici ruhanileri idi. Bu nedenle Pantürkizm ile ilgisi olan kişiler ilk darbelerini işte Müslüman ruhanilerine vurarak yeni eğitim yöntemi – “Usul-i cedit” hareketine başladılar. Bazı yazarlar tüm Rusya çapında ceditçilik hareketinin teşkilatçısı gibi önemli siyasi bireyi olan Kırımli düşünür İsmail Bey Kaspıralı'nı gösterirler. O, gerçekten de Rusya İmparatorluğu'nun Müslüman Türk nüfusunun uyanışı ve öncü fikirlere sahiplenmesinde büyük öneme mensup olmuş, “XIX. yüzyılın en büyük reformcusu” ve “Türk dünyasını uyandıran” kişilik olarak biliniyordu.

Büyük Atatürk'ün düşüncesinin temellerinin oluşmasında önemli bir mevkide dayanan Ziya Gökalp şöyle yazıyordu: “Türkiye’de, Abdülhamid bu kutsal akışı durdurmaya çalışırken Rusya’da iki büyük Türk yetişmekteydi. Bunlarda ilki

* Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Bakü/AZERBAYCAN, s.u.suleymanova@mail.ru ORCID: 0000-0003-2720-0806

1 А.Аршаруни, Х.Габидуллин, *Очерки панисламизма и пантюркизма в России*, Москва, 1931,С XLVII

Mirza Fatali Akhundzadeh idi ki, Azerî Türkçesinde yazdığı orijinal komediler bir sıra Avrupa dillerine çevrilmişti. İkincisi, Kırım'da “*Tercüman*” Gazetesi'ni neşir eden Kaspirlî İsmail idi. Onu Türkçülük'deki sloganı temel “dilde, düşüncede ve çalışma birliği” gibi sesleniyordu. “*Tercüman*” Gazetesi Kuzey Türkleri ile beraber, Doğu ve Batı Türkleri tarafından da anlaşılabilirdi. Bu gazetenin varlığı, tüm Türkleri aynı dilde birleştirmenin mümkün olduğuna dair canlı bir kanıtı² O, aynı zamanda, Türkçenin Avrupa'da ilk ortaya çıkma fikrini de destekleyenlerden biriydi: “Ülkemizde Türkçenin ortaya çıkmasından önce, Avrupa'da Türk kökenli iki hareket ortaya çıkmıştır”³ Ziya Gökalp, bunlardan ilkinin Fransızca “Türkler”, “Türkeri”, diğeri “Türkoloji” olarak adlandırıyordu.

Türkçenin ana ideoloğu olan Ali Bey Hüseyinzade, propagandacılar A. Ağayev, M. E. Resulzade, A. Topçubaşov, M. E. Şeyhzade, A. Müznib, C. Hacıbeyov, M. B. Mehmetzade ve diğerleri Azerbaycan'da kamuoyunun temelini oluşturuyorlardı. Onlar “*Kaşî*”, “*Hayat*”, “*İrşat*”, “*Yeni Hayat*”, “*Terakki*”, “*Sada*”, “*Güneş*”, “*Yeni Hakikat*”, “*İkbal*”, “*Basiret*”, “*Açık söz*”, “*Azerbaycan*” gazetelerinin ve “*Füyûzât*”, “*Yeni Füyûzât*”, “*Şelale*”, “*Dirilik*” dergilerinin sayfalarında Türkleşmeyle ilgili düşüncelerini sık sık kullanıyorlardı.

Sovyet Türkologları B. Çobanzade, E. Übeydulin ve “*Azerbaycan Tarihi*” kitabının yazarlarının göre Azerbaycan'da Pantürkizm'in tebliği “*Füyûzât*” dergisinden başlamaktadır⁴. Din araştırmacısı Q. Mustafayev ise yazıyor ki: “... bu fikir dürüst değildir... Pantürkizm fikri henüz XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkiye ve Rusya'da feodal-burjuva Müslüman aydınları tarafından tebliğ edilen Panislamizm'in siyasi programının çıkış noktasını oluşturmuştur”⁵. Onun takdirine göre Pantürkizm bağımsız ideolojik-siyasi cereyan kimi ilk kez Kahire'de çıkan “*Türk*” Gazetesi'nde Yusuf Akçura oğlunun yayınladığı “Üç tarzı siyaset” makalesi ile başladı. Ermeni Zarevand “Türkiye ve Panturanizm” adlı pamfletinde onu “Panturancılar'ın Marks'ı” isimlendirerek yazıyor ki, “Komünist Manifesto” Marksistler için ne gibi bir öneme sahip ise, bu broşür da Pantürkistler için o derecede önemliydi”⁶ Bir süre sonra, Azerbaycanlı yazar A. Huseynzade, aynı

2 Ziya, Göyalp, *Türkçülüğün esasları*, Bakı, 1991, s. 27.

3 Gökalp, age., s. 25.

4 Bəkir, Çobanzadə, *Azəri ədəbiyyatının yeni dövrü. Nasionalizmdən internasionalizmə*, Bakı, 1930; Ə.Übeydulin. *10 il içərisində tarix elminin inkişafı*, Bakı, 1930, s. 17; Azərbaycan tarixi, 1964, II h.

5 Qədim, Mustafayev, *XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda islam ideologiyası və onun tənqidi*, Bakı, 1973, s. 206.

6 Расул-заде М.Э. *О пантүранизме. В связи с кавказской проблемой*, Париж, 1930, С. XXX.

gazetenin 56. sayısında (24 Kasım) yayımlanan “Mektûb-ı Mahsûs” başlıklı bir makalesinde “A. Turani” imzasıyla “Üç Yol Siyaseti” konulu tartışmaya katıldı. O, büyük edip Yusuf Akçura'nın yazılarına ve edebî mirasına dayanarak onu bir Türkçü olduğunu vurgulamış ve onun “Müslüman Türkler arasında ilk ‘Panturanist’ olduğunu söylüyor⁷. Fakat o, “Turанизm’i şiddet, ısrar ve sebatla savunmadı. Aynı zamanda onun şiirsel Turancılığı özellikle İstanbul’da 1908’den sonra başta Gökalp Ziya olmak üzere diğer Turancıları yaratmıştır⁸.

Sovyet tarih ilminde Pantürkizm ve Panturanizm düşman cereyan gibi gösteriliyordu. Q. Mustafayev Pantürkistleri “ırkçılık, şovenizm hastalığı hummasının etkisinden cihangirlik hülyasına” düşmekte suçluyordu. Ona göre, güya Pantürkistler “Büyük Turan Devleti”ni ve İslâm hilafetini Türkiye İmparatorluğu çerçevesinde yaratmak istemişler. Oysa, Ali Bey “*Füyûzât*” Dergisi’nde yayımlanan “Vakayi-i âleme bir göz” makalesinde çok açık bir şekilde yazdığı gibi, “Bizim önem verdiğimiz şey ne mezhep ne Hilafet ve ne de filan, ya filan sülaleyi hükümdarı. Bunların hiçbiri değil, bunu bir kere anlamalıdır. Bizim sevdiğimiz, rebtî-kalbî-muhabbet ettiğimiz şey nerede olursa olsun ancak dindaşlarımız ve hemcinslerimiz olan millet ve cemaat ... Kur’an ve mescitten, ... ayrılmayan hangi hükûmeti-İslâmiyet olursa olsun, adalet, hürriyet ve esasî-kanuniyet sayesinde Müslümanlardan ve Türklerden oluşan cemaati, milleti tahrik-i terakki ve medeniyete sevk ederse, bizim de meyli muhabbetimiz o tarafa olur”.⁹ Bu makale, özellikle “Türk” Gazetesi’nin yazarlarına hitaben edilmiştir. Böylece, Ali Bey’in tabirince desek yeni Türkler Sünnilikle Şiîliği tam ayrı şey düşünen, hilafetle İslâmiyet’i karıştırmayan ve Türklüğü Osmanlılıkla bir tutmayan insanlardır.

“*Türk*” Gazetesi İran devrimini yanlış yorumladı ve bir İngiliz propagandası olarak anladı. A. Hüseyinzade haklı olarak İran’daki hareketi halkın meşruluğu için bir mücadele olarak adlandırdı. O, Rusya’nın her yerine yayılmış olan İranlıların “Özgürlük kanatlanma”sına kayıtsız kalmasının imkânsız olduğunu yazıyordu. “Rus nüfusunun bir kısmının Türklerden oluştuğu gibi, İran’ın “Kuzey kısmı Türk kıtasıdır”. Ali Bey, böyle söylemekle Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki devrimci ilişkiyi işaret etmişti. İstibdadın ifşası, ulusal kurtuluş hareketinin büyük bir bölümünü yansıtan “Siyaset-i fırsat” çalışmasında, yazar, halkımızın kader yüklü meselesi sanılan kuzey-güney sorununa değiniyor. Güney Azerbaycan’daki dev-

7 Akçura, age., s. 205.

8 Akçura, age., s. 205.

9 “*Füyûzât*”, 1906.

rimci harekete büyük önem veren Ali Bey, Azerbaycan'ın bağımsızlığını artıracak bir güç olarak onu "Zamanın en ilerici olayı" olarak değerlendirerek her iki taraftaki Azerbaycanlıların çoğunun ortak mücadelesi olarak görüyordu. O haklı olarak milletin parçalanmasını azatlığın elde edilmesinde büyük bir bela sanıyordu.

İkiye bölünmüş Azerbaycan halkının ulusal birliğe ihtiyaç vardır. Ulusal birliğin gerçek özü ve yaşamın gücü dilin birliğindedir. Açıkçası, bu dilin İran'da yasaklanması, bu tehdidin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Çünkü Şeyh Cemalettin'in "Vahdet-i cinsiye" felsefesine göre dil birliği çeşitli arzularla yaşayan kabileleri tek bir millet bayrağı altına çağırarak, onların gücünü-kuvvetini birleştirip bir amaca doğru yönelten, sosyal kusurları birlikte def etmeye, ulusal sıkıntıları birlikte ortadan kaldırmaya çağırarak, halk saadetine ulaşmak, musibet ve zorluklardan kurtuluş yolları arayıp bulmak için herkesi oybirliği, dayanışma olmaya davet eden, güzel yaşayıştan oluşan taze hayata kavuşturan, vatandaşlarının eğinlerine istiklal elbisesi giydiren temel araçtır¹⁰. "İttihâd-ı İslâm" öğretisinin yaratıcısının "İttihâd-ı lisânın" mahiyeti hakkındaki teorisi Panislamizm'le Pantürkizm'in arasındaki bağılılığı bir daha kanıtıyor. Buna göre de Azerbaycan içtimaî fikrine tesir göstermiş Pantürkizm öz içeriği, karakteri ve mahiyeti itibari ile Panislamizm'den izole edilemez. "

Onun makalelerinin çoğunluğunun Rus, İran ve Türkiye inkılaplarının tahliline ithaf edilmesi Ali Bey'in bağımsızlık uğrunda mübâreze, ulusal kurtuluş meramının carcısı olduğuna bariz kanıttır. O söylüyordu ki: "Türkler ya ölür ya da göç eder, ama köle olmazlar". Birinci Rus devriminden esinlenerek A. Hüseyinzade Azerbaycan halkının gelecek özgürlük meramını "*Hayal*" Gazetesi'nde şöyle ifade ediyordu: "Biz insanız:- Mazlum olan sınıfları zalim sınıfların tecavüzâtından tahliye etmeye çalışınız. Biz Kafkasyalıyız:- Kafkasya ve onun ahalisine amire-ye halkına kendini idare etmesi için gerekli özerkliği talep ederiz. Bizler Müslümanız:- İnançımıza ve vicdanımıza olan inancınızı istiyoruz. Bizler Türkleriz: "Dilimizin ve dilimizin ilerlemesini engelleyen her türlü engelin tahribatına ve gömülmesine odaklanınız"¹¹.

Profesör Yaşar Karayev de bu anlamda çok doğru olarak Ali Bey Hüsenyazade'yi sadece Azerbaycan'da değil, "Bütün Türklük çağında kavmi özünü derkin, istiklal düşüncesinin sadece ressam değil, aynı zamanda mimarı" adlandırmıştır. Öyle ki, M. E. Resulzade, E. Ağayev, E. Topçubaşov, N. Nerimanov, hatta Ziya Gökalp

10 Şamil, Qurbanov, *Cemaləddin Əfqani və türk dünyası*, Bakı, 1996, s. 187.

11 "*Hayal*", 2 iyun 1906 il sayı.

ve Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün de Türkçülüğü Ali Bey Hüseyinzade'den kaynaklandığını söylemek mümkün. Çünkü o, Türk-Tatar boylarının tarih sahnesinde yeniden öz layığı yerini tutacağına büyük ümit besleyerek “*Türk*” Gazetesi'nde “Turani” imzası ile yayımladığı “Pantürkizm ve Panislamizm meselesine dair” yazısından “*Kaspi*” Gazetesi'nde iktibas getirerek yazıyordu: “Türk-Tatar toplumu (kabile) tarihin sayfalarında iki kez yükselmiştir: Birinci kılıcın gücü ile ki, bu kahramanca bir dönemdi. İkinci kez inancın gücü ile bu bir din dönemi idi. Bir kez daha, parlaması önünüzde duruyor ve bilim ve bilginin gücü ile ortaya çıkacaktır. Bu canlı, yaşama becerisine malik olan güçlü bir halkın zihin devri olacaktır”.¹² A. Hüseyinzade bu fikri bir başka ifadeyle itihâd-terakkî-kuvvet olarak ifade etmiş ve onun öncelikle ulus için bir güç olduğunu göstermektedir. Güçlü olmak için terakkî, terakkî içinse birliye ihtiyacımız var.

Azerbaycan'da Türkçülüğün ve Turancılığın temelini koymuş, “Türk birliği” fikrini bilimsel ve teorik olarak çalışmış Ali Bey Hüseyinzade Türklerin dünya tarihi ve kültürünün gelişiminde oynadıkları olağanüstü mühim rolü iyi biliyordu ve bu geleneklerin ihyasına inanıyordu. O böyle sanıyordu ki, halkı harekâta getirmek, özgürlük için mücadeleye kaldırmak için önce onu kendi nazarlarında yüceltmek gerekiyor. Yazılarında Türklerin tarih boyunca şanlı geleneklerini, zengin maneviyatını, kültürünü ve kahramanlığını anlatan Ali Bey yazıyordu: “Türkler tarih sahnesine Miladi İsa'dan 2000 yıl önce çıkıp, o zamandan cismen ve lisanen çeşitli ve müteaddid tesirata maruz kalmışlardır. Asya kıtasının doğusunda Mançu, Moğol ve Çinlilerle, batısında ise ırk-Kafkasya'dan olan akvam-ı ariye ve Samî ile yani Hindî, İrani, Çerkez, Kürt, Arap ve saire nesilleri ile karışmış olduklarından bugün her tarafta şeklen, cismen, lisanen gayet muhtelit bir insanlardan ibaret bir kavimdir. Bir yandan, tarihin gösterdiği vech ile mukaddime Türk iken bilahire Türkçeyi tamamen unutup başka lisanlarla mütekellim kavimler mevcut olduğu gibi, diğer yandan da kendi eski dillerini terk edip Türkçe mütekellime başlayan ve hızla içimize karışıp bizlerden medud olan başka kavimler de vardır. Ayrıca bizzat Türk akvamından bir kısmı “Başka bir kısmı tarafından” temsile uğratılmıştır¹³.

Ali Bey Hüseyinzade 1904 yılında Mısır'da yayımlanan “*Türk*” Gazetesi'nde Türk birliği, hatta Panturanizm idealarını ortaya atarak 1905 yılında Bakü'de yayımladığı “*Hayal*” Gazetesi'nde yazdığı “Türkler kimdir ve kimlerden ibarettir?”, “Bize hangi bilimler gerekiyor?”, “Yazımız, dilimiz, birinci ilimiz” gibi makalelerle Türk

¹² “*Kaspi*”, 19 dekabr 1904 nömrəsi.

¹³ “*Hayal*”, 16 iyun 1905 nömrəsi.

milletinin ırk ve din itibariyle bir millet olduğunu, bir vahdet oluşturduğunu, bu milletin çağdaş bilimlere sahip çıkararak modernleşmek mecburiyetinde olduğuna emin idi. Aynı zamanda, o, yabancı milletlere ve dinlere karşı duran milli ve dini avtarkizm(Otarşizm) yönelmelerinden çok çok uzak olup milletimizde doğal şekilde oluşmuş kan birliğini, dil birliğini ve tarihsel olarak oluşmuş mezhep, inanç birliğini muhafaza edip korumanın önemini göstermeye çalışmıştı. O yazıyordu: “Müslümanız, onun için eğer din kardeşlerimiz dünyanın her köşesinde sağlıklıysa, bu ilerici dilden gurur duyuyoruz! Türk’üz, Binaenaleyh türkün her yerde ilerleme ve evrim ile mutlu olmasını arzu ederiz! ... Binaenaleyh “*Hayat*” Millet-İslâmîye’ye, özellikle Türk toplumuna ilişkin bilgi ve bunların ne olmuş, ne olduklarına ve ne olacaklarına elimizden geldiği kadarıyla dikkat edip, bu yolda Türklerin ahval-i siyasiye, tarihiye ve edebiyelerine dair neşriyata gayret edecektir... Bugün ise bilim ve edebiyat Türk dilinde olmak üzere ilerlemeyi başlanmış olduğundan, umum Doğu’da maarifin en güzel vasiyet-i intişarı Türk lisamı olmuştur... Avrupa ilmini ve maarifini, edebiyatını, sanat ve sanayisini kesb-i vukûf etmeli ve milletimiz için yayına çalışmalıyız”¹⁴

“Türkler kimdir ve kimlerden ibarettir?” başlıklı yazısında, O, İslâm’ın İslâmlaştırılmasından ve İslâmîyet’in kabul edilmesinden sonra Türk halklarını anlatıyor. Ali Bey, İslâmîyet’e dönüşmemiş veya Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi İslâm’dan önce dünyada var olan diğer dinleri uygulayanlar hakkında burada konuşuyor. Yazar, Türklerin önceki dinlerine sadık kalırken, Hıristiyanlığı ve diğer benzer dinleri uygulamaya başladıklarını belirtmektedir. Fakat bu saf dinlere geçişleri Slavların ve halk olmayanların birleşmesine yol açtı. Yazar, Türklerin İslâm’ı kabul ettiğinin takdire şayan olduğunu belirtmektedir. Türk halklarının tek bir din etrafında birleşmesinin kendileri için daha uygun olduğunu belirtiyor.

Yazılarında Türklerin tarih boyu şanlı geleneklerini, zengin maneviyatını, kültürünü ve kahramanlığını terennüm eden Ali Bey Hüseyinzade “Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Avrupalımsak” prensibini ve “Müsavat” Fırkası’nın en önde gelen sloganını ortaya koydu. Ve milli Azerbaycan bayrağının esasını oluşturmaya başlayan bu fikir kendinden önceki kültürel milliyetçiliğin bir ifadesi idi. Nedense çağdaş Türkologlar arasında “Türkleşmek, İslâmlaşma, muasırlaşmak” üçlüsünün yazarı kimdir, fikir temel taşı kim attı? – fikri hakkında anlaşmazlık hala devam ediyor. Bazı araştırmacılar bu düşüncenin Cemalettin Afkani’ye, bir kısmı Yusuf Akçura’ya, diğer kısmı ise Ziya Gökalp’a ait olduğunu ileri sürüyor. Ancak dikkat

14 “*Hayat*”, 7 iyun 1905; Əli bəy, Hüseyinzadə, *Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir*, Bakı, 1997, s. 68-70.

ettiğimizde, bir kişinin tüm isimlerin merkezinde durduğunu görürüz. Bu kişi, tüm tarafların genel hedefi olan Ali Bey Hüseyinzade'dir. Teorik prensibin Cemalettin Afkanî'ye, Yusuf Akçura'ya veya Ziya Gökalp'a ait olduğunu iddia edenlere en tutarlı cevabı 1924 yılında Ziya Gökalp'ın vefatı ile ilgili yazdığı "Ziya Gökalp hakkında hatıra ve düşünceler" makalesinde Türkçülüğün büyük kurucularının ilklerinden olan Yusuf Akçura'nın kendisi verdi: "Türkleşmek, İslâmlaşma, muasırlaşmak "... Türkçülerin etkinliğinde bir veçhe mahiyetini haiz olan bu üçlü umdenin asıl babası Hüseyinzade Ali Bey'dir. İşte siyaset alanında, biri diğerine zıt gibi görünen Türklük, İslâmlık, Osmanlılık politikalarının, bu üç tarzı siyasetin, kabil-i telif olduğunu Ali Bey iddia etmiş ve "Füyûzât"ın 10 Temmuz ihtilalin önce çıkmış nüshalarından birinde "Türklük, İslâmlık ve Avrupahlık" maksadının üretimini tavsiye etmiştir". 1928 yılında da Yusuf Akçura bu fikrinde ısrarlıydı: "Ali Bey'in üçlü formülü, iyi bulunmuş mutlu esaslardandır. Bu temel, Türk âleminin her tarafına yayılmış ve özellikle meşrutiyetten sonra İstanbul'da çok işlenmiştir. Örneğin, Gökalp Ziya Bey "Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak" meselesi hakkında birçok yazılar yazmıştır"¹⁵. Ziya Gökalp'ın "Türkçülük nasıl doğdu" makalesinde itiraf edilmiş- "Ali Bey'in üçlü formülü bütün Türk dünyasında yeni ufuklar açtı ... Bu sessiz-sedasız devrimci memleketimizde Türkçülükle halkçılığın bir mürşidiydi" fikri Türkçülük düşüncelerinin yazarının kimliğini gösteren en büyük itiraftır.

A. Hüseyinzade'nin Türk eserlerinden görüldüğü gibi, esas olarak edebî-manevi alanı kapsamaktadır. O Avrupa eğitilmiş aydınlar "Ruslaşmış" nazarı ile yavaşanlara bildiriyordu ki, bu aydınlar Türklere, Türkçe yazıyorlar ve Türklere hizmet ediyorlar. Türk tarihine ve kişiliğine sadece Türk olmayanları bakışı ile değil, aynı zamanda Türk olanların gözüyle de ilgilenmeye önem veren Ali Bey şöyle yazdı: "... Büyük Çingenler kendi halkları ve milletleri değil, diğer insanlara da bakıyorlar ... Saad İbn Vakkas'a hizmetlerini Araplara, Bismarck'a- Fransızların fethi, Almanların gururu; Teymur, İran ve Çin'den değil Orta Asya'dan gelen Türk hizmetlerini de sunuyor"¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rus İmparatorluğu'nun çökmesi beklenirken, Türkiye'deki Rus Müslümanların geleceğini belirlemek için bir savunma toplumu kuruldu. Ali Bey Sofya, Viyana, Berlin, Lozan ve diğerleri, 1915-1916 yıllarında görevli mahkûmlarıyla birlikte Turan heyetinin bir parçası olarak bir takım Av-

15 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün tarihi*, Bakü, 2010, s. 209.

16 Əli bəy, Hüseyinzadə, *Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar*, Bakı, 1996, s. 4.

rupa ülkelerine seyahat ediyorlar. Şehirlerde, Yusuf Akçura ile birlikte “Birlik ve İlerleme” toplumunun talimatı üzerine *Rus Müslümanları* adlı bir kitapçık çizer. Budapeşte’deki Alman dilinde yayınlanan bu kitap, Rusya’da altı Türk-Müslüman devletin bağımsızlığını talep etti. 14 Temmuz 1917’de, Ali Bey Hüseyinzade, Akil Muhtar, Nesim Muslih ile Stockholm’de düzenlenen kongrede yer aldı. Sonunda, 28 Mayıs 1918’de, bu yıl 100. yıldönümünü kutlayan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra, Ali Bey kendi ülkesine gider ve yıllarca hayalini kurduğu ulusal devlete katılır. Ancak, ülkesini 23 aylık faaliyetinin ardından Sovyet Rusya’nın askerî müdahalesine maruz bıraktıktan sonra, A. Hüseyinzade Türkiye’ye döndü ve hayatının sonuna kadar Türk ideolojisine sadık kaldı.

Ulusal sosyal fikir tarihimizde ilk defa olarak açıkça “Hürriyet ve müsavat” sloganını ileri süren A. Hüseyinzade’nin faaliyeti, yalnızca ait olduğu halkın değil, tüm Türk halklarının tarihinde büyük önem taşımaktadır. “Türk dünyasının Dede Korkut’u gibi bir ad almış Profesör Turan Yazgan çok doğru olarak onu bütün “Türk dünyasının mücahidi” adlandırıyor.

Kaynaklar

Akçura, Yusif, *Türkcülüğün tarixi*, Bakı, Qanun, 2010, s. 271

Аршаруни, А., Габидуллин, Х., Очерки панисламизма и пантюркизма в России, Москва, "Безбожник", 1931, С СХХХІХ

"*Füyûzât*", 1906, № 2

"*Həyat*" 16 iyun 1905, № 9; 2 iyun 1906, № 119

Hüseynzadə, Əli bəy, *Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar, Seçilmiş məqalələr (1906-1907)*, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1996, s. 253

Hüseynzadə, Əli bəy, *Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir*, Bakı, "Mütərcim", 1997, s. 291

"Каспий", 19 декабря 1904, № 282

Qurbanov, Şamil, *Cəmaləddin Əfqani və Türk dünyası*, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1996, s. 218

Mustafayev, Qədim, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda islamçılıq ideologiyası və onun tənqidi, 1973

Расул-заде М.Э. О пантуранизме. В связи с кавказской проблемой, Издание К.Н.К., Париж, 1930, С LXVI., Баку, Издательский дом "Кавказ", 2007

